

SZESZTAY ÁDÁM

Lengyel kisebbségek a Szovjetunió utódállamaiban

A volt Szovjetunióban élő népes lengyel kisebbség sorsa hazánkban kevésbé ismert. A távol-keleti köztársaságokban és Oroszország Európától messzire eső területein is számos ember vállalja ma már nyíltan lengyel voltát vagy lengyel származását, amióta ez nem jelent főben járó vétséget a hatóságok szemében. Jelentős tömegben azonban az egykori birodalom nyugati peremállamaiban, Lengyelország új szomszédországaiban, valamint Lettországból laknak lengyelek. Érthetően ezeken a vidékeken merül fel a lengyelek sorsa fontos kérdésként, ami a nemrég függetlenné vált országok belpolitikáját és külpolitikáját, így főként Lengyelországhoz való viszonyát döntően befolyásolja. Ennek kapcsán olykor egy-egy újságcikkben vagy rádióhírben nálunk is hallani lehet arról, hogy valamely lengyel politikus és litván vagy ukrán kollégája tárgyalásain szoba került a kisebbségek helyzete,¹ a közölt hírek azonban messze nem elegendőek ahhoz, hogy a magyar közvélemény megismerje, milyen jelentős problémát érintenek ezek a híradások.

A keleti lengyel kisebbségek életét kutatva be kell határolni a témát, amivel foglalkozni kívánunk, a kérdéskör ugyanis nagyon szerteágazó. A lengyelországi szakirodalomban fontos helyet foglal el a „keleti végek” (a mai Kelet-Litvánia, Nyugat-Fehéroroszország, Nyugat-Ukrajna) lengyel lakossága második világháború alatti és utáni, Távol-Keletre deportálásának feldolgozása. Már a négy éve erről kiadott feldolgozó bibliográfia és forrásfelsorolás is egy 300 oldalas könyv formájában jelent meg.² A Szovjetunió nyugati részén a legjelentősebb genocídium a lengyeleket érte a második világháború idején. Illeszkedik mindez a lengyel történelemfelfogás ama vonulatába, amely Oroszországot elnyomón, leigázónak tekinti.³ A deportálás ténye a keleti lengyelek jelenlegi helyzete szempontjából sem közömbös, hiszen megalapozatlanná teszi a vádakot, hogy a lengyel kisebbségek lényegében Oroszország meghosszabbított kezei.⁴

Lényegében a deportálásokkal van kapcsolatban, hogy elég előkelő helyet foglalnak el a lengyelországi érdeklődésben a távol-keleti lengyel diaszpórák. Persze ennek nemcsak a deportálás ténye, hanem a deportáltak viszonylag nagy létszáma is oka. Kazahsztánban például közel annyi lengyel él, mint Lettországból. Sorsuk figyelemmel követése érdekes lehet, hiszen élő példái annak, hogyan őrzi meg tudatát egy lételemeitől, nyelvétől is teljesen megfosztott kisebbség. Ezzel azonban itt most nem foglalkozunk részletesen. Nem térünk ki a keleti lengyelség háború előtti történetének részleteire sem, jóllehet Lengyelország és a „keleti végek” mai kapcsolatában még nagyobb szerepet játszik a történelmi nosztalgia, mint Magyarország és az elcsatolt területek viszonyában. Jó példa erre a Varsóban 1991 óta megjelenő *Przeгляд Wschodni* (Keleti Figyelő), ami jóllehet a keleti lengyelek jelenével és múltjával is hivatott foglalkozni, szinte 90%-ban a történelemre összpontosít.⁵ A keleti területek történelmével foglalkozó kiadványok igen népszerűek, megeskik, hogy egy különben nem történelmi profilú folyóirat egy teljes számot szentel egy város történetének.⁶

A továbbiakban a keleti lengyelek lélekszámának feltételezhető alakulását, képzésük, sajtójuk, szervezkedéseik fejlődését követjük figyelemmel, valamint arra a kérdésre keresünk választ, hogyan éli meg felelősségét külföldi kisebbségeiért az anyaország. Lengyelországon kívül három államot vizsgálunk különös figyelemmel, Lengyelország keleti szomszédait: Ukrajnát, Fehéroroszországot (Belorussziát) és Litvániát. Ezeket kívül említést teszünk Lettországról, ahol csekély számuk ellenére ma talán legkedvezőbb a lengyelek helyzete.

A keleti lengyel kisebbségek száma

A lengyelek lélekszáma jelentőségük egyik legfontosabb tényezője, egyszersmind ez az, amiről talán a legkevesebb bizonyosat lehet állítani. Egész biztosan csak annyit, hogy viszonylag sokan vannak.

Miért van ez a nagy bizonytalanság? Hetven évre visszamenően nincs olyan népszámlálási adat, amit legalább félig-meddig hiteles forrásnak tekinthetnénk.⁷ Föltehetően nemzeti elfogultság vagy ideológiai elgondolás következtében egyszerű adathamisítás történt (ami a szovjet statisztikai módszereket ismerve teljesen természetes jelenség). Ismeretes az is, hogy kisebb részt önérdékből, de nagyon sok esetben kényszerből vagy megfélemlítettség miatt sok szovjet állampolgár a népszámlálásokon valótlan adatokat közölt. Mindezzel találkozhatunk mi is a kárpátaljai magyarság háború utáni történetében. Ugyaninnen tudhatjuk, hogy hiába enyhült (sokfelé) az állami kényszer az 1960-as, 1970-es évektől, aki már egyszer félelemből a többségi nemzethez tartozónak (vagy oroszként, esetleg egy számarányában jelentéktelen kisebbség részeként) „írta be magát”, azon már nemhogy maga, de még gyermekei sem változtathattak. A helyzetet az teszi igazán áttekinthetlenné, hogy még a legjobb szándékkal sem igen lehet felmérés útján valóban megbízható adatokra szert tenni, mivel sok esetben nehéz eldönteni, ki lengyel voltaképp. Főként a vegyes lakosságú vidékeken az emberek többsége nem nemzetileg vagy állami hovatartozás szerint nevezi meg magát, hanem nyelvjárás, terület vagy vallás szerint („helybéli”, „katolikus”, „egyszerű nyelvű”⁸). A lengyel kisebbségek nyelvi elkülönülése a volt Szovjetunióban kisebb a határon túl élő magyarokénál, mivel minden esetben szláv asszimilációs hatásnak vannak kitéve (ahol a köztársaság többségi nyelve nem, ott a birodalmi nyelv, az orosz, mindenképpen az volt), s a lengyel maga is szláv lévén könnyebben hasonul a szláv nyelvi környezethez, mint a tőle teljesen idegen magyar.⁹ Problémát okoznak a vegyes házasságok, sőt olyan jelenséggel is találkozhatunk, hogy a lengyel kultúra nyugatiassága, tehát bizonyos tekintetben fölényes helyzete miatt akadnak olyan emberek a volt Szovjetunióban (régében különösen Oroszországban, ma ez a jelenség Fehéroroszországban jelentős), akik annak ellenére, hogy származásukban a lengyel gyökereknek semmi nyoma, lengyelnek mondják magukat.¹⁰ Ezenkívül 1987 után végzett nyelvi kutatások során találtak olyan lengyel lakosságú falvakat, amelyeket korábban sem Lengyelországban, sem a birodalomban nem tartottak lengyel településeként számon. Tekintve, hogy a kutatások eddig csak igen kevés területre terjedtek ki, feltételezhető, hogy még igen sok ilyen falu lehet.¹¹

Nincs tehát hiteles felmérés, sokszor mégis szükség van valamilyen statisztikai adatra. Az esetek döntő többségében megbízhatatlanságuk ellenére a hivatalos szovjet népszámlálási eredményekkel számolnak, egyrészt azért, mert nincs más, másrészt mert az biztosan tudható, hogy ennél semmi esetre sem él kevesebb lengyel a volt birodalom, illetve annak egyes köztársaságai területén. Az utolsó népszámlálás 1989-ben történt. Íme az eredmények 30 évre visszamenően (ezer főben).¹²

	1959	1970	1979	1989
Fehéroroszország	538,9	382,6	403,1	417,7
Ukrajna	363,3	295	258,3	219,2
Litvánia	230,1	240,2	247,0	258,0
Oroszország	118,4	107,1	99,7	94,6
Lettország	59,8	63,0	62,6	60,4
Kazahsztán	53,1	61,4	61,1	59,9
Moldávia	4,8	4,9	4,9	4,7
más országok	12,2	13,0	14,3	11,4
Összesen Szovjetunió	1380,6	1167,3	1151,0	1126,2

Ezekhez az adatokhoz érdemes hozzátenni, hogy az 1989-es népszámlálás szerint azon a területen, amely a két háború között Lengyelország vilnai és nowogródeki vajdasága volt, és amelyet ma megoszt a litván-fehérorosz hatás, összesen 519 250 lengyel él.¹³ Ma ezen a vidéken legnagyobb a lengyel lakosság sűrűsége.

Amit ezen felül a keleti lengyelek lélekszámáról megállapíthatunk, mind *kalkuláció*, s lényegében ezeknek az adatoknak a kritikája. Ezeket a számításokat ismertette Hieronim Kubiak 1990 decemberében a krakkói Jagelló Egyetemen rendezett konferencián.¹⁴ A valós jelenlét megközelítéséhez leginkább a történelmi tényeket lehet alapul venni. A számításokhoz mindenekelőtt segítséget nyújthatnak a háború előtti Lengyelország keleti területeit leíró korabeli adatok, amiket természetesen szintén nem tekinthetünk teljesen megbízhatónak, de több, mint valószínű, hogy 1939 előtt ennél a számnál semmi esetre sem élt több lengyel a „keleti végeken”. Eszerint keleten a lakosság mintegy 40%-a volt lengyel, a kisebbségek pedig: 26% ukrán, 10% ruszin, 7% fehérorosz (ez utóbbi szám Kubiak szerint lehetetlenül alacsony), 9% zsidó, 4% litván, valamint igen kis számban oroszok, németek, örmények. Anyanyelveként is 40% nevezte meg a lengyelt. Ezeknek az adatoknak az alapján a háború alatt az emigrációs lengyel kormány arra számított, hogy az új határ kijelölése, aminek feladata az volt, hogy „maximális nemzeti egységet” teremtsen mindkét oldalon, körülbelül 5 millió lengyel áttelepítését teszi majd szükségessé.¹⁵ Ezek az adatokon kívül érdemes figyelembe venni, hogy mekkora lehetett a lengyelek száma a második világháború előtt a Szovjetunióban, mert ez is szerepet játszik a későbbi, teljes birodalomra érvényes számok megállapításánál. 1914 előtt a „Lengyel Királyságon” kívül Oroszországban körülbelül 1,2 millió lengyel lakhatott. Ez a szám az első világháború alatt mintegy 2,7 millióra emelkedett. Közülük 1918 és 1922 között 470 000 ember tért vissza Lengyelországba, nagyon sokan pedig életüket veszítették. Ennek alapján a lengyel történészek 1,3 és 1,5 millió közöttire becsülik a húszas években a Szovjetunióban maradt lengyelek számát. Az ekkori szovjet „felmérések” azonban 1920-ban 520 000-et, 1926-ban 787 831-et mutatnak ki.

Ez a szám jelentősen változott a második világháború alatt. A határváltoztatások 4,2 millió lengyelt Csatoltak Lengyelországtól a Szovjetunióhoz; körülbelül 250 000 sorkatonát és katonatisztet internáltak a szovjetek 1939. szeptemberi akciójuk után; nagy volt a németek elől 1939. szeptember 1. és 17. között keletre menekülők száma (csak Białystok városba 150 000 ember érkezett), és szintén nagy az 1944 és 1946 között deportáltaké is. Mindez összesen azt jelenti, hogy az 1926-os hivatalos adatokhoz körülbelül 5 milliót kell a háború végére hozzászámítani. A hatalmas szám persze a háború befejeztével erősen csökkent. Sok elhurcolt ember, sok katonatiszt hazatérhetett, de igen jelentős az elpusztultak száma. Az úgynevezett „repatriáció”, tehát az áttelepítés Lengyelországba 1944-től 1947-ig 1 227 000 embert érintett, önként pedig összesen 156 ezren hagyták el a birodalmat az 1945-től 1950-ig terjedő időszakban, illetve 1956-57-ben.¹⁶ Kubiak szerint „a kutatók többsége úgy tartja, hogy az egykori hét keleti és délkeleti vajdaság lengyel lakosságának körülbelül 1/3-a maradt meg Litvániában, Fehéroroszországban és Ukrajnában”.¹⁷ (Ebben a számban nincsenek benne a Szovjetunió keletibb vidékein élő lengyelek.)

Ennek ismeretében nagyon alacsony a hivatalos adatok szerinti emelkedés 1926 és 1959 között (787 831-ről 1 380 600-ra), alig több mint félmillió. A másik valószínűtlen különbség az 1959 utáni adatokban van. A fent látható táblázat szerint 30 év alatt összesen több mint 250 000-rel, tehát 22%-kal csökkent a lengyelek száma. Nem is ez az igazán különleges, hanem az, hogy ez a fogyás az első tizenegy évben 216 000, azaz 16% volt. Ez azén furcsa, mert ebben az időszakban semmiféle tömeges elhurcolás, áttelepítés vagy áttelepedés nem történt, a birodalom többi népcsoportja pedig inkább nőtt, mintsem fogyott, de ha fogyott is, akkor sem ebben a mértékben. A fogyás okozója beolvadás sem lehetett, ha nem is lehet

kizárni, hogy eközben folyt a kényszerű és az önkéntes asszimiláció. A beolvadás ekkora mértékét kérdésessé teszi, hogy a lengyel kisebbség jelentős része (a szovjet adatok szerint is legalább 276 500 ember) többen él, ha kevésbé jellemző is ez a lengyelekre, mint a birodalom más népcsoportjaira. Ezenkívül a lengyelek döntő többsége falun, kis településeken lakik. A hivatalos felmérési eredmények azt is mutatják, hogy a lengyel és a német csoportok a Szovjetunióban akkor is megőrizték identitásukat, amikor nyelvileg már beolvadtak. Érdekesség, hogy a szovjet kiadású *Népek atlasza* (1964) a birodalomban élő lengyeleknek három évre (1960-62) közel 50 000-es növekedést jelzett előre.¹⁸ Más népcsoportok esetében ez az előrejelzés szinte hajszal pontosan igazolódott, a lengyelek száma viszont nemhogy nem nőtt, hanem (hivatalosan) drasztikusan csökkent.

A harmincas évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a szovjet felmérések adatait körülbelül 2-2,5-es szorzóval kell kiegészíteni ahhoz, hogy nagyjából valós adatokhoz jussunk. Ehhez hasonló eredményt kapunk, ha a történelmi tények (elhurcolás, határváltoztatás, repatriáció stb.) adatait vizsgáljuk, s ebbe az irányba mutat a már említett népességnövekedési prognózis. Mindezt alapul véve Kubiak arra a következtetésre jut, hogy a birodalom területén összesen mintegy 2,2-2,5 millió lehet a lengyelek száma, illetve a valós érték valahol a hivatalos adatok és e között az eredmény között kell legyen. Ennek a tömegnek legalább a fele (de a szovjet adatok arányait tekintve több mint 2/3-a), Lengyelország nyugati szomszéd államaiban él.

Kapcsolatok az anyaország és a „keleti végek” között

Említettük, hogy a „keleti végek” lengyel lakóinak mintegy harmada maradt meg 1957 után is eredeti otthonában. De mi lett a kétharmaddal? Azonkívül, hogy jelentős részük áldozatul esett, sokan pedig a keleti meghurcolás után nem tértek vissza a birodalom nyugati részeire, többségük a háború utáni Lengyelországban volt kénytelen új hazát keresni. Erre viszonylag alkalmasnak kínálkoztak azok a hatalmas nyugati területek, amelyeket Németországból juttattak a nagyhatalmak Lengyelországnak, mintegy kárpótlásul a keleti földekért.¹⁹ (Ezt a vidéket nevezte a kommunista propaganda „visszanyert földeknek”.) Szinte egész városok cseréltek helyet: Vilna (Wilno, Vilnius) és Szczećin (Stettin), Ilyvó (Lwów, Lviv, avagy Lemberg) és Boroszló (Wrocław, Breslau). A néppel kulturális kincsek is vándoroltak.²⁰ Ilyvóból Boroszlóba került az egyetem, az Ossolineum könyvkiadó és a hozzá tartozó híres könyvtár nagy része, valamint a raclawicei csatát megőrkítő körkép, aminek jelentősége a lengyelek számára a mi Feszty-körképünkével azonos. A keletiek eleinte nem találták otthonukat nyugaton. Ideiglenesnek tartották helyzetüket. Sok nyugat-lengyelországi “városban még a hetvenes években sem tatarozták az emberek házaikat, mondván, minek, ha úgyis visszajönnek a németek. A felnövekvő, fiatal nemzedék azonban már otthon érzi magát a még ma is német arculatú településeken, és nem akar visszatérni szülei egykori otthonába.

Ebből persze az következik, hogy a lengyelek többsége neuralgikusan reagál mindenre, ami e terület németiségére utal. A kommunizmus elmúltával sem lehet a városok történelmi emlékeit a német kultúrtörténet részeinek tekinteni. Ami azonban ennél is fontosabb számunkra, nagyon kényes kérdésnek számít a kisebbségek sorsa, hiszen egyes becslések szerint a háború utáni üldöztetések ellenére is a milliót közelíti a nyugati területeken maradt németek száma.²¹ A hazai kisebbségek megoldatlan helyzete pedig a lengyel politikát óvatosságra kényszeríti a lengyel kisebbségek érdekeinek hangoztatásában. A szabad választások óta azonban jelentős a németek parlamenti képvisellete is, ami egyrészt feljogosítja a lengyel politikát, hogy kiálljon saját kisebbségeiért, másrészt viszont növeli a közvélemény idegenkedését a kisebbségi kérdéstől.²²

Ezek a problémák persze csak most merülnek föl ilyen élesen. Korábban az egyszerű lengyel állampolgár egyedül akkor találkozhatott a ténnyel, hogy honfitársai élnek a Lengyel Népköztársaság határain kívül, ha Cieszynnél kilépve országukból Budapest vagy Prága felé autózott, s néhány kilométeren keresztül, ha figyelt, a cseh boltok felett kisbetűs lengyel feliratokat is látott.²³ Arról sem esett szó, hogy a Szovjetunióban is élnek lengyelek. A csehországi és szlovákiai lengyelek emlegetése értelemszerűen magával vonta volna annak fölvetését, hogy ennél nagyobb tömegben élnek más országokban is lengyelek. Volt persze a külföldi lengyelek számára létrehozott szervezet: a *Polonia*. Ennek, akárcsak idehaza korábbi formájában a Magyarok Világszövetségének, lényegében egyetlen feladata az volt, hogy e nemzeti érzésre hivatkozva elnyerje a nyugaton vagyonhoz jutott honfitársak anyagi támogatását.

A „keleti végekkel” való kapcsolattartás lényegében lehetetlen volt. Rokoni konspiratív szálakon szivárogtak ugyan hírek, ezek azonban utólag nem igen követhetők, s a maguk korában nem igazán volt nagy jelentőségük. Ha lehetett volna valamilyen kapcsolat, az csakis hivatalos úton bonyolódhatott volna, s erre kevés volt a lehetőség, mert a lengyel kisebbségeknek nem lehettek hivatalos szervezetei, és Lengyelországban is erősen korlátozott volt a társadalom önszerveződése. Valamelyest kivételt képez Litvánia, ahol mint önálló kulturális népcsoport viszonylagos elismertségnek örvendtek a lengyelek, s így, legalább kirakatnak, fenntarthatták a birodalom hanyatlásának kezdete előtt is hivatalos lengyel kulturális intézményeket.²⁴ Ebben a köztársaságban több lengyel iskola is működött, a tanárok képzésére speciális lengyel szakot hoztak létre a Pedagógiai Főiskolán. Volt lengyel nyelvű sajtó is. Ezek az intézmények, bár határozottan az volt elsődleges feladatuk, hogy fenntartsák a lengyelség kulturális öntudatát, biztosítani tudtak némi kapcsolatot az anyaországgal.

A helyzet gyökeresen akkor változott meg, amikor Lengyelországban a nemzeti kerekasztal-tárgyalások után megnyílt az autonóm szerveződés lehetősége, és számtalan olyan társadalmi szervezet született, amely valamilyen módon a „keleti végekkel” akarta felújítani az anyaország kapcsolatát. A legtöbb ilyen kör egy-egy keleti város baráti körként alakult (Vilna

Barátainak Köre, Ilyvó Barátainak Köre, Litvánia Barátainak Köre). Abban, hogy melyik határon túli lengyel környékkel melyik lengyelországi vidék kezdett alaposabban törődni, elég világos regionális tagolódás figyelhető meg. A fővárosban természetesen minden elcsatolt határon túli terület patrónusait megtalálhatjuk, de legélénkebbek a Litvániára, illetve annak fővárosára, Vilnára tekintő körök. Krakkó, amellel hogy nagy múltú egyetemének köszönhetően a teljes keleti lengyelségre vonatkozó tudományos, különösen nyelvészeti kutatások központjává lett, leginkább Ilyvóra összpontosít. Lublin (itt működött a szocialista blokk egyetlen katolikus egyeteme) már akkor is foglalkozott a Fehéroroszországban maradt lengyelekkel, amikor erre még kevés lehetőség nyílt.

A nyolcvanas évek végétől korlátozottan, de megkezdhette a segítségnyújtást keleti hittestvéreinek a lengyel egyház is. A szovjet politika azonban továbbra is akadályozta a lengyel kisebbségek szervezkedését és kapcsolatukat Lengyelország hivatalos és társadalmi szervezeteivel, s ezt kezdte kiegészíteni, felváltani az egyes köztársaságok ugyanilyen irányú politikája.²⁵ A lengyelországi közélet azonban már mint szükségszerűséggel számolt a keleti lengyeleknek azzal a törekvésével, hogy az anyaországgal kapcsolatot építenek. A lengyel kisebbségek első hivatalos delegációja 1989 decemberében kereste fel a lengyel politikai és társadalmi élet több vezető személyiségét. A következő év áprilisában a *Szovjet Lengyelek I. Fórumán* Leningrádban magas szinten képviseltette magát a lengyelországi közélet: parlamenti, kormány- és egyházi küldöttség vett részt a tanácskozáson. 1990 októberében rendezték Lengyelországban a nyugati és a keleti lengyelek első találkozóját.²⁶ Azóta más ilyen találkozók is zajlottak, de a „lengyelek világtalálkozója” 1992

augusztusában azt mutatta, a nyugati lengyelek felelősségvállalása a volt keleti birodalom országaiban maradt honfitársaikért nem olyan egyértelmű, mint azt a keletiek szeretnék volna.²⁷

Hasonló a helyzet Lengyelország vezetésében is. Már említettük, hogy Lengyelországot saját német kisebbségének megoldatlan helyzete is gátolja a „keleti végekkel” való kapcsolattartásban. Ennél azonban többet nyomott a latban az elmúlt években a keleti szomszédokhoz való viszony kérdése. A lengyel politikát ebből a szempontból két alapvető szemléletmód jellemzi.

Az egyik a szomszéd népekkel való megbékélést mindenek elé helyezi. Félre ne értsük, ez egyáltalán nem nemzetietlen gondolkodás, sőt nagyon is nemzeti. Egyrészt érdekek szerint, másrészt eszmeileg fogalmazza meg a kiegyezés elsődlegességét, ami maga után vonná a lengyel kisebbségek helyzetének rendezését is. Lengyelország történelmi tapasztalata, hogy létét a két nagy birodalom, Németország és Oroszország veszélyezteti. Ez a veszély akkor vezet katasztrófához, ha a két birodalom közötti térség belülről meggyengül, saját feszültségeivel van elfoglalva. Ezenkívül lengyel gazdasági expanzió csak keleti irányban képzelhető el, amihez jó viszonyra van szükség a keleti szomszédokkal. A lengyel kisebbségeknek pedig legelőször is egy politikailag biztos, gazdaságilag erős, országaikban gazdaságilag nélkülözhetetlenül jelen lévő Lengyelországra van szükségük, mert úgymond „egy gazdaságilag erős Lengyelország mindenkinek számítana, még a litvánoknak is”.²⁸ Ez a politika uralkodott a Mazowiecki-kormány idején, amikor Lengyelország keleti szomszédállamai még saját szabadságharcukat vívták Moszkvával szemben. A hivatalos lengyel politika a függetlenségi mozgalom segítségére törekedett, mivel szükségesnek látta egy független államokból álló védőövetet létrejöttét önmaga és az orosz birodalom között. Otthon nem is volt nehéz elfogadtatni ezt a politikát, hiszen a függetlenség élharcosára, Litvániára az átlagos lengyel nem mint ellenségre, hanem mint a lengyel történelemben pozitív szerepet betöltött országra tekint. Ezzel szemben a litvániai lengyel kisebbség, amelynek nagy része erről természetesen másként vélekedik, nehezményezte, hogy a lengyel politikusok útja az esetek többségében az állomásról nem a Litvániai Lengyelek Szövetségéhez (ZPL), hanem egyenest a Sajudisba²⁹ vezet.³⁰ Később a litvánok lengyelekhez való viszonyulása láttán csökkent a lengyelországiak telkesedése a litván nemzeti törekvések támogatásában.

A katolikus lengyel értelmiség nagy része az ország politikai és gazdasági érdekein kívül etikailag is a kiegyezést tartja legfontosabbnak. Hisznek benne, hogy keresztény alapon lehet megegyezés a felek között, ehhez pedig kinek-kinek elsősorban saját történelmi „szennyest” kell tisztába tennie. Lengyelországnak otthon kell megfelelő kisebbségpolitikát folytatnia, át kell éreznie szomszédai kényszerképzeteit, meg kell bánnia saját nemzeti bűneit (például a németek, az ukránok meghurcolását), és meg kell bocsátania az ellene elkövetett bűnöket, s akkor elvárhatja, hogy szomszédai is hasonlóan cselekedjenek. Minthogy azonban ezekben az országokban a hosszas nemzeti elnyomatás után többé-kevésbé erős mértékű nacionalizmus ébredt fel, s nemhogy nem csökkennek, hanem inkább növekszenek a feszültségek, a lengyel kisebbségek úgy érzik, az anyaország megbékélést elsődlegesnek kezelő gondolkodása az ő fejük felett, az ő bőrükre egyezkedik. Jól példázza ezt annak a lengyel-litván vitának³¹ és néhány tanulmányának a keserű visszhangja a litvániai lengyel sajtóban,³² amelyet a *Więź* (a varsói katolikus értelmiség folyóirata) 1991 őszén jelentetett meg a litván függetlenség teremtette új helyzetet elemző számában. A nemzetek közötti megbékélés hangsúlyozásának fontos központjai még a krakkói *Znak* folyóirat, az Auschwitz-i Párbeszédközpont, a kreisau (krzyżowai) német lengyel ifjúsági találkozók³³ és az egyharmadában litván lakosságú Sejny városban működő Határvidék Alapítvány.

A másik elgondolás számára a fő cél a kisebbségek helyzetének rendezése, ennek rendeli alá a külpolitikát és a szomszéd népekhez fűződő viszonyt. A már említett konferencián, amit 1990 decemberében rendeztek Krakkóban, Krzysztof Szumski igen tömören és pragmatikusan foglalta össze a célorientált lengyel kisebbségpolitika elképzeléseit és azokat a körülményeket, amelyek közül annak tevékenykednie kell.³⁴ A lengyel állami politika célja kell legyen, hogy segítsen megoldani azokat a gondokat, amiket a szovjetek lengyelelles politikája alakított ki, és megakadályozza, hogy ez a politika a birodalom utódállamaiban is tovább folytatódhasson. Napról napra újabb megoldandó feladatok merülnek föl, amiket mindenekelőtt rendszerezni és értékelni kell. A legsürgősebb a lengyel nyelv állapotának javítása. Erre egyrészt állami szinten lehet törekedni a szomszéd országok parlamentjeivel és kormányaival tárgyalva a lengyel nyelv státusának elismeréséről, illetve az anyanyelvi oktatás megszervezéséről. Szintén állami feladata kisebbségben élő lengyelek lengyelországi képzésének segítése. Másrészt az állam hangolhatná össze a társadalmi szervezeteknek a keleti lengyeleket segítő munkáját. A nyelv mentésén kívül a legfontosabb tennivaló a történelmi tudat, a hagyományok ápolása. Ezt megkönnyíti a ma már viszonylag könnyen átjárható határ és az, hogy már a keleti országokban is szabad a társadalmi szervezkedés. A harmadik nagy feladat a gazdasági együttműködés megteremtése, amihez keleten mindenekelőtt jól képzett iparos rétegre és menedzserekre van szükség. Végül az EBEÉ dokumentumai alapján el kell érni, hogy a keleti országok állampolgárai szabadon dönthessenek arról, melyik népcsoporthoz tartozónak vallják magukat, és meg kell akadályozni olyan új közigazgatási rendszerek kialakítását, amelyek az egységes lengyel vidékeket feldarabolnák, és vegyes lakosságú körzeteket alakítanának ki.

Mindezt megnehezíti, hogy nemcsak a társadalmi szerveződések, hanem az illetékes állami intézmények munkájának összehangoltsága is hiányos. A lengyelországi pártok versengése sem könnyíti a helyzetet, és nincsenek jelentékeny pénzforrások, amelyek lehetővé tennék a hosszabb távú tervezést. (A Lengyelországban már elterjedt piaci viszonyok miatt a lengyel nyelvű sajtó mintegy tízszer drágább keleten az orosznál.) Lehetetlen kielégíteni a keleti lengyelek tömeges áttelepedési igényét, amelynek elsősorban szintén gazdasági okai vannak.

Végül meg kell említeni, hogy 1989 óta nagyon megélénkült a „keleti végek” lengyel lakosságára irányuló kutatómunka. Korábban a keleti lengyelekkel legfőljebb a nyelvjárások,³⁵ az irodalom³⁶ vagy a lengyel nyelvű szovjet sajtó³⁷ kutatása szintjén volt alkalmuk a Lengyelországban élőknek foglalkozni. E kutatások szükségességét először 1980-81-ben lehetett fölvetni, a Szolidaritás teremtette helyzet gyümölcseként. Ekkor alakultak az első speciális kutatócsoportok.³⁸ 1987-ben a Lengyel Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézete a fehérorosz és a litván akadémiaival együtt helyszíni felméréseket kezdett litvániai és fehéroroszországi falvakban a lengyel nyelv állapotáról.³⁹ Az első könyv, amelyben a keleti lengyelek háború utáni történetéről és (1986-ban) aktuális helyzetéről ismert tények igen hiányos összefoglalása is helyet kapott ugyan, Londonban már 1987-ben napvilágot látott, de Lengyelországban csak 1990-ben jelent meg.⁴⁰ Azóta számos lengyelországi kiadvány foglalkozik a keleti lengyelek helyzetével és különösen történelmével. Legnagyobb eredmény egy összefoglaló mű, amely főként az 1990. decemberi konferencia anyagaira épít.⁴¹ Itt meg kell említeni azt is, hogy 1963-69 között a Szovjetunióban is folyt kutatómunka a lengyel kisebbség nyelvi helyzetének felmérésére, Wiczysław Werenicz irányításával a Fehérorosz Tudományos Akadémia Nyelvészeti Osztályának keretében. Eredményeik egy részét publikálniuk is sikerült, a fennmaradó anyag a nyolcvanas években Lengyelországban került nyilvánosság elé, hivatalos úton egy 1979-es lengyel-szovjet tudományos egyezmény alapján.⁴²

A keleti lengyelek sorsának egyik legalapvetőbb jellemzője nyelvi beolvadásuk. Az alábbi táblázat szintén a szovjet népszámlálás adatait mutatja.⁴³ Az évszám alatt az első oszlopban az adott köztársaságban élő lengyelek létszámát találjuk, a második oszlopban azt a százalékot, ahányan a magukat lengyel nemzetiségűnek valló emberek közül a lengyelt nevezték meg anyanyelvükként.

köztársaság	1970		1979	
	ezer lengyel	% nyelve lengyel	ezer lengyel	% nyelve lengyel
Fehéroroszország	382,6	13,1	403,1	7,8
Ukrajna	295,1	14,9	258,3	14,1
Litvánia	240,2	92,5	247,0	88,3
Oroszország	107,1	19,4	99,7	15,0
Lettország	63,0	44,4	62,6	33,3
Kazahsztán	61,4	17,9	61,1	14,8
Összesen Szovjetunió	1167,3	32,5	1151,0	29,1

Természetesen ezeket az adatokat is fenntartással kell kezelnünk. Ennek ellenére megdöbbentően alacsony azoknak az aránya, akik nemzetiségüket és nyelvüket egyaránt lengyelnek vallják. Ezenkívül fontos felfigyelni két jelenségre: részben a különböző (sok esetben egymással szomszédos) köztársaságokban a lengyel anyanyelvű lengyelek arányszámának óriási eltérésére. Részben pedig, hogy ez a százalék a Lengyelországgal szomszédos köztársaságok közül csak Litvániában igen magas, Ukrajnában és Fehéroroszországban a felsorolt államok viszonylatában is a legalacsonyabb, sőt alatta marad a szovjet átlagnak is. Mindez elég világosan tükrözi, milyen körülmények adtak országonként a lengyeleknek ahhoz, hogy megőrizzék nemzeti arculatukat.

Fehéroroszország és Ukrajna

A legrosszabb a helyzet Fehéroroszországban. A lengyelek száma itt tizenegy év alatt (1959-70) több mint 150 000-rel csökkent, és itt beszélnek a legkevesebben a lengyel nyelvet is: Pedig ebben az országban a lengyel határ közelében található a legnagyobb egy tömbben élő lengyel etnikum: a grodnói körzetben a szovjet felmérők 1970-ben 276 000 lengyelt számláltak, akiknek 50%-a falun lakott.⁴⁴ A megdöbbentő adatok oka, hogy Fehéroroszországból folyt a Szovjetunió nyugati részén a legdurvább oroszosítás nemcsak az igen nagy számú lengyelség, hanem az ország többségi nemzetének beolvasztására is. Moszkva a fehérorosz értelmiség teljes megszüntetésére törekedett (ma már ismert például a kuropati fehérorosz nemzeti tragédia). Csak az általános iskolák harmadik osztályától tanították a fehérorosz nyelvet. A tehetségesebb gyerekeket nem otthon képezték tovább, hanem oroszországi felsőoktatási intézményekben.⁴⁵ Mesterséges népességkeverést is feljegyez Siedlecki: lakossági összeütközésekhez vezetett a szahalini oroszok betelepítése fehéroroszországi falvakba.⁴⁶ Jellemző, hogy a köztársaságban élő lengyelek nem fehérorosszá, hanem nagyorosszá asszimilálódtak.⁴⁷ Ennek látszólag ellentmond, hogy legnagyobb számban Fehéroroszországban beszélnek a már említett „egyszerű nyelvet”, ami lényegében fehérorosz hatásra erősen deformálódott lengyel nyelv.⁴⁸ Ez a kölcsönhatás azonban nem a Szovjetunióban jött létre, hiszen nemcsak más egykori szovjet tagköztársaságokban (Litvániában, Lettország egyes vidékein és itt-ott Nyugat-Ukrajna északi részén) beszélnek ezt a tájszólást, hanem a mai Lengyelország keleti vidékein, különösen Ciechanowce környékén.⁴⁹ Ebben az országban, amelynek többségi nemzete talán a legszerencsétlenebb Európa népei között, érthetően a lengyel kisebbség sem

dicsekedhetett nagyon jó anyagi és szellemi körülményekkel. Egyetlen lengyel oktatási intézmény sem működött a köztársaságban, csak titokban, magánháznál tanítottak néhány gyereket lengyelre lengyelországi vagy litvániai, természetesen illegálisan beszerzett tankönyvekből.⁵⁰ Az újszülötteket szinte mind oroszok vagy fehérorosznak anyakönyvezték, sőt a hetvenes évektől (újra) a felnőttek nemzetiségének megváltoztatását is erőszakolták a hatóságok. A vezeték és keresztnév hivatalosan orosz formába öntve kellett használni. Lengyel sajtó sem létezett 1989-ig, bár nem volt tilos hozzájutni a litvániai lengyel sajtótermékekhez. Nem lehet pontosan tudni, mekkora része lengyel a fehéroroszországi római katolikusoknak, annyi azonban bizonyos, hogy a lengyelek döntő többségükben katolikusok.⁵¹ A lengyel kisebbség megfélemlítettségét jellemzi, hogy itt kezdtek hozzá legkésőbb saját szervezeteik kialakításához. A Grodnói Adam Mickiewicz Lengyel Kulturális és Művelődési Társaság 1989. december 16-án alakult. Hamarosan a lengyelek országos szervezetévé vált, 1991-ben hétezer tagja és 12 körzete volt.⁵²

A táblázat azt mutatta, hogy Ukrajnában sem vigasztalóak a lengyel kisebbség nyelvi állapotára utaló adatok. 1970-ben és 1979-ben itt is jóval kevesebben beszéltek lengyelül, mint a Lengyelországgal nem határos Lettországból és valamivel kevesebben, mint a Lengyelországtól jóval messzebbre eső Kazahsztánban. Ezt a különbséget sanyarú nemzetiségi helyzetükön kívül azzal is magyarázhatjuk, hogy az ukrain lengyelek elég jelentős része őshonosan nagyon távol él a mai lengyel határtól, sokan Kijevtől is keletre. (A kazahsztániakkal szemben csak egy ideje kerültek távol az összefüggő lengyel nyelvterülettől.) A kelet-ukrain lengyelség többsége falusi, vagy faluról származik. Igen gyér saját értelmiségük lévén nem is kellett különösebb erőszak oroszításukhoz, mint ahogy az ezeken a vidékeken élő ukránok nagy része is (természetesen ukrán iskolák híján) elvesztette eredeti nyelvét. (Lettország lengyelségének nagy része viszont városiak; főként Rigában és Dyneburgban élnek. Viszonylag sok köztük az értelmiségi.⁵³ Sorsuk intézmények szempontjából igen elmaradott, de feltétlenül előnyössé teszi helyzetüket, hogy lett nacionalizmussal nem találják magukat szembe.

A kelet-ukrain lengyelek, nyelvi állapotuk igen erős romlása ellenére, megőrizték öntudatukat, amit az is mutat, hogy hiába csökken kelet felé az Önszerveződési kedv, az 1988. július 7-én alapított kijevi Ukrainai Lengyelek Kulturális és Művelődési Egyesülete 1991-ben 2000 tagot számlált, és öt területi körzetet tartott nyilván (Kijev, Vinnica, Zytomierz, Gródek és Chmielnick).⁵⁴ Lettországhoz hasonlóan Kelet-Ukrajnában sem erős a többségi nacionalizmus. Nem ez a helyzet Nyugat-Ukrajnában (Kelet-Galiciában), ahol mind az egykori Osztrák-Magyar Monarchia hagyományain nevelkedett ukránok, mind a hajdan saját országukban élt lengyelek igen öntudatosak. Különösen a lengyel történelemben és irodalomban⁵⁵ a legendás jelentőségű Ilyvóban⁵⁶ súlyos az ellentét, annyira, hogy ukrain látogatásakor Hanna Suchocka a vendéglátók kérésére el sem ment ebbe a városba.⁵⁷ Oktatás szempontjából az ukrain lengyelek helyzete jobb volt, mint a fehéroroszországiaké. Ilyvóban 87 (?) iskolában oktattak lengyel nyelvet, és működött egy 10 osztályos lengyel nyelvű iskola. Jóllehet a lengyel egyetem a háború után átköltözött Boroszlóba, 1945-től 1958-ig az új ilyvói egyetemen is működött lengyel filológiai tanszék.⁵⁸ A viszonylagos szervezkedési szabadság kínálta lehetőségeket kihasználva tavaly szeptemberben alakult meg a lengyel tanszék Drohobyczban, a pedagógiai főiskolán.⁵⁹

A lengyel lakosság számára a háború utáni korszakban lengyel volt az egyházi szertartás és hittan nyelve, már ahol ezt igénybe merték venni. A háború után a papok nagy része még tudott lengyelül. Romlott a helyzet a papság nemzedékváltásával. Jelenleg több lengyelországi egyházi szervezet fáradozik az ukrain lengyelek hitbeli megsegítésén. Persze nemcsak az ukrain lengyelek, hanem az egész keleti katolicizmus megsegítésére törekszik az egyház.⁶⁰ A politikai változások után a pápa több keleti lengyel püspököt nevezett ki, és érseket is rendelt fölénk.

A nyugat-ukrajnai lengyeleknek nincs egységes szervezetük. Legjelentősebb szerveződésük az Ilyvói Föld Lengyel Kultúrájának Társasága, amely Ilyvón kívül még négy városban tart fenn területi körzetet. Ezenkívül különböző lengyellakta településeknek van saját lengyel szervezetük.⁶¹

Egyetem és autonómia álma Litvániában

Szembetűnő, hogy a legrealisabb adatokkal Litvánia esetében találkozunk. Miután deportálásokkal és kitelepítésekkel itt is megtizedelték, értelmiségétől megfosztották, egyedül ebben az országban élt a lengyel kisebbség a szovjet birodalom idejében olyan, viszonylag elviselhető körülmények között, hogy meg tudta őrizni önálló, nemzeti arcukat.⁶² Talán ennek következtében lettek a litvániai lengyelek a legismertebb lengyel kisebbséggé, amelyik viszonylag korán kezdte követelni a frissen függetlenné lett államon belül közösségi jogait. A Litvániai Lengyel Társadalmi-Kulturális Társaság (amiből később a Litvániai Lengyelek Szövetsége (ZPL) lett) 1988. májusi megalakulása óta gomba módra szaporodtak a helyi lengyel szervezetek. 1991 elején tizenegy ilyen társadalmi szervezet működött, köztük több szakmai alapon tömörítette a lengyeleket.⁶³

Lengyelek az ország három pontján élnek nagy számban. A legsűrűbben lengyellakott terület a litván-fehérorosz határ vidéke, ahol a lengyelek alkotják a lakosság több mint 84%-át. Szintén 60% feletti arányuk a fővárost körülvevő területen, az úgynevezett Vilna-vidék (Wileńszczyzna) egyes részein. Végül magában Vilnában (Wilno, Vilnius) laknak igen sokan: a vilnaiak 18%-a lengyel, ami csak ahhoz képest alacsony arány, hogy a háború előtt a várost 65%-ban ők lakták. Egy ország fővárosában azonban ez igen jelentős nemzetiség. Vilna egyébként a lengyel-litván feszültségek régi forrása. Litvánia középkori fővárosa a századok során természetes asszimiláció útján lengyel arcúvá lett, ahol lengyelek, zsidók, oroszok, németek közösen alkották a lengyel kultúra egyik jelentős, viszonylag keletre eső sokszínű területét. A litvánok a 20. századra elenyésző számban éltek a városban, a korabeli lengyel adatok szerint nem tették ki a lakosság 2%-át. Mikor az első világháború után megalakult az önálló litván állam, ők a várost saját fővárosuknak tekintették. A lengyelek viszont, mikor kiderült, hogy újabb lengyel-litván unióról kár is álmodozni, 1920-ban katonai ellenőrzés alá vonták (hogy pontosan kinek, a litván vagy a szovjet-orosz hadseregnek az ellenében, vitatott), majd a terület frissen megválasztott, saját törvényhozó testülete kérte csatlakozását a Lengyel Köztársasághoz.⁶⁵ Ezt a helyzetet a második világháború idején a Vörös Hadsereg bevonulása változtatta meg, amely Vilnát és Kelet-Litvániát Szovjet-Litvániához csatolta. Az azóta lezajlott népességváltoztatás után természetes, hogy a litvánok ma neurálgikusán fogadnak minden jelet, ami Vilna és környéke lengyel voltára utal. Nem térek itt ki a lengyel történelmi emlékek pusztítására, illetve litvanizálására.⁶⁶

Mint említettük, a szovjet rendszerben itt éltek a lengyelek a három, Lengyelországgal szomszédos ország közül viszonylag a legjobb körülmények között. Volt lengyel nyelvű sajtó. A legjelentősebb lengyel orgánus a *Vörös Zászló (Czerwony Sztandar)* volt. Ez 1985-ben cikket közölt *A lengyel műemlékek védelmében* címmel.⁶⁷ A változások idején (pontosan 1990. február 9-én) a lap címét *Vilnai Kurírra (Kurier Wileński)* változtatták, és ma is a legjelentősebb litvániai lengyel sajtóorgánus. Nem élte túl a változásokat a *Szovjet Nő (Kobieta Radziecka)*, de keletkeztek teljesen új lapok. 1989. december 24-én jelent meg az egész szovjet birodalom legelső magán lapjaként Czesław Okiniczic kiadásában a *Wilia partjáról (Znad Wilii)*.^A Litvániai Lengyelek Szövetsége (ZPL) több lapot is alapított, köztük leginkább figyelemre méltó a *Vilnai Magazin (Magazyn Wileński)*, első száma 1990 januárjában jelent meg. A vilnai rádió lengyel műsort is sugárzott a litvánon és oroszon kívül. Amikor 1990-ben a vilnai tévé megszüntette a leningrádi adások átjátszását,

ideiglenesen a Lengyel Televízió I. programját vette át a megfelelő csatornán.⁶⁸ A szovjet világban is létező lengyel kulturális szervezetekről már korábban tettem említést. Ezeknek száma 1988 óta természetesen robbanásszerűen növekedett.

Iskolák szempontjából is jobb volt a helyzet a két, délebbre eső köztársasághoz képest, bár az 1945-ben kialakított és 1947-ben kibővített⁶⁹ lengyel kisebbség iskolahálózat az ötvenes évek végétől szűkülni kezdett. 1953/54-ben 263 lengyel nyelvű és 82 lengyel nyelvet is használó iskolában összesen 27 000 diák tanult, 1970-71-ben már csak 19 000, az iskolák száma pedig 1969-re kétszázra csökkent, amiből 124 összevont általános és középiskola volt. A *Wolna Trybuna* című lengyelországi illegális lap szerint 1984-ben az iskolák száma: 151 általános, 56 nyolcosztályos és 32 középiskola.⁷⁰ A litvániai lengyel kisebbség helyzetét taglaló *Memorandum* (később még említem) 1990-ben már csak 92 lengyel iskoláról beszél.⁷¹ Igen rosszul vannak tanárokkal ellátva az iskolák. Sok esetben tanári képzés nélküli oktatókat alkalmaznak. Soleczniki járásban (itt a legmagasabb a lengyel lakosság aránya) az 1989-90-es tanévben lengyel iskolában tanító 326 tanár közül 37 egyáltalán nem beszélt lengyelül. A litván nyelvet (amelynek ismerete feltétlenül szükséges volt a felemelkedéshez, hiszen csak elvileg működött az anyanyelvi felvételi lehetősége a felsőoktatási intézményekben) 15 esetben képzés nélküliek tanították, a tanárok fele pedig nem volt litván nemzetiségű.⁷² A tanárképzést 1961-ig a Lengyel Tanárképző Intézet szolgáltatta Nowa Wilejkában (Vilna elővárosa),⁷³ majd ennek megszüntetése után ezt a feladatot a vilnai Állami Pedagógiai Főiskolán működő lengyel szak látta el. 1978-ban összesen 200 lengyel diák látogatta. A lengyelek nagyon szerettek volna legalább egy tanszéket kapni nagy múltú egyetemükön, az egykori *Báthori István Egyetemen*.⁷⁴ Ennek kudarcra látván 1991 végén saját egyetem szervezésébe kezdtek, ahol több lengyelországi és nyugati előadó vállalt óraadást. 1992 elején még nem kaptak hivatalos elismerést, ami a Vilnai Magazin szerint erősen csökkentette a lelkesedést.⁷⁵ A januárban a kormány elé terjesztett egyetemi tervezetre a betervezők (Lengyel Tudományos Tv-saság és a Lengyel Egyetem Alapító Bizottsága) áprilisig nem kaptak választ, a Litván Tudományos Tanács csupán általánosságban fogadott el nyilatkozatot új egyetemek alapításáról.⁷⁶ Ennek ellenére a szerveződő egyetem kitzúzte az 1992/93-as tanév felvételijét, ami az egyetem immár második tanévéként indult.⁷⁷ A felvételin mintegy háromszoros volt a túljelentkezés, mivel alig több, mint negyven diákot tudtak fölvenni. Tizenöt jelentkezőt egyéves előkészítőre küldtek Lengyelországba.⁷⁸

A litvániai lengyel kisebbség sajátossága, hogy a többi államban élő kisebbségekkel szemben jelenleg egyedül ez tekinthető önálló politikai tényezőnek. Ennek a dokumentuma a *Memorandum a lengyelek helyzetéről Litvániában*.⁷⁹ A Memorandum 1990. július 1-jei keltezésű, azaz Litvánia fél-önálló államiságának korszakában készült. (Többek közt az ENSZ Emberi Jogi Bizottságnak, az Európa Tanácsnak, Tadeusz Mazowiecki lengyel kormányfőnek és Wojciech Jaruzelski államfőnek címezték. Aláírói többségükben a keleti lengyelséggel tartott kapcsolat lengyelországi szervezői. Először a történelmi helyzet kialakulását foglalja össze, majd a lengyelséget megbélyegző jelzőkkel, a lengyel egyház helyzetével, a vilna-vidéki kulturális beruházások hiányosságával foglalkozik. Élesen tiltakozik a Sajudis által kezdeményezett, új közigazgatási beosztás ellen. Lengyelországot a litvániai lengyelkérdés elhanyagolásával vádolja, és leírja a litvániai lengyel autonóm terület megalakítása tervének kimunkálási menetét. Végül összefoglalja a litvániai lengyelség alapvető követeléseit, azaz lényegében a hiányzó, tipikus nemzeti jogokat. (A terjedelmes Memorandum szövegének fordítását bizonyára érdemes lenne egy másik alkalommal közreadni.)

Ez a dokumentum tehát a kisebbség elkeseredettségét jelzi. A litvániai lengyelek ekkoriban igen szorult helyzetben voltak, mert úgy érezték, két pogány: a szovjet hatalom és a feléledő litván nacionalizmus között őrlődnek. (A lettországi lengyelek sokkal

kiegyensúlyozottabb „politikai lelkiállapotát” jelzi, hogy ott a kisebbség a lett függetlenség élharcosai közé tartozott.⁸⁰ Lettországból járva találkoztam olyan ott élő lengyelekkel, akik litvániai honfitársaikról úgy vélekedtek, hogy azok ugyanolyan nacionalisták, mint egész Litvánia.) Mivel a litvániai lengyelek eredeti értelmiségét a háború alatt és közvetlenül utána kiirtották, illetve elűzték, mai vezetők a szovjet világban futottak be karriert, így a Litván sajtó nem teljesen alaptalanul vádolta őket kommunista múlttal. A választási eredmények, különösen vidéken, a lengyellakta falvakban, ahol az emberek erősen érzelmeiktől vezéreltetve gondolkoznak, valóban sok jelet mutattak arra, hogy a kisebbség szívesebben választaná a korlátozottan nacionalista szovjet uralmat, mint a litvánok kínálta perspektívákat.⁸¹ Ennek ellentmondani látszik, hogy a híres balti élőláncban a lengyelek is részt vettek, s méginkább az 1991. januári szovjet intervenciós kísérlet értékelése a helyi lengyel sajtóban.⁸² Január 1.1-én a litván Legfelső Tanács lengyel frakciója, majd január 15-én a ZPL nyilatkozatot is adott ki ebből az alkalomból. A ZPL nyilatkozata kijelenti: „A Litvániai Lengyelek szövetsége továbbra is mindent megtesz, hogy a Litván Köztársaság független és demokratikus állam legyen, hogy minden emberi, állampolgári és nemzeti jog elismerésnek örvendjen benne.”⁸³ Úgy tűnt, hogy a közös megtámadottság érzete megalapozza a nemzetiségi problémák kezelésében az összhangot a kisebbség és a többség között. Az ország függetlenségét kimondó népszavazás előtt, január 29-én és 31-én a Legfelső Tanács nyilatkozatokban ismerte el a lengyelek több követelésének jogosságát: a vilna vidéki önálló közigazgatáshoz való jogukat, az állami intézményekben a nyelvhasználat jogát és a személynevek eredeti formában való használatának lehetőségét. Erre válaszul a ZPL és a Lengyel Területi-Nemzeti Autonómtartomány Egyeztető Bizottsága szintén nyilatkozatot adott ki, amelyben a független Litvánia iránti bizalmukról tájékoztatták a lengyel lakosságot.⁸⁴ Ennek ellenére nem tört meg végleg a jég. Vilna-vidék nem litván lakosságának többsége a népszavazáson a litván függetlenség ellen szavazott, a hatóságok pedig nem tettek gyakorlati lépéseket, hogy január végi ígéreteiket, különösen az önálló közigazgatást valóra váltsák.

A kisebbség és a többség kapcsolatában a legsúlyosabb tehertétel a lengyel autonóm terület követelése. Ennek két oka van. Egyiket már említettem: a vilna-vidéki lengyel autonómia minden változata olyan területet érint, amely a háború előtt teljes egészében Lengyelországhoz tartozott. A terület ugyan erősen vegyes volt etnikailag, 56%-ban lengyelek lakták, s a litvánok a lakosságnak csak mintegy 2,5%-át tették ki. Még a szovjet történetírás sem a megszokott önrendelkezési elvvel indokolta a terület Szovjet-Litvániához csatolását, hanem a gazdasági és stratégiai szükségszerűséggel.⁸⁵ A másik ok, hogy a lengyel kisebbség szinte azzal egyidejűleg jelentette be önkormányzati igényeit, hogy az állam többségi nemzete nyíltan kezdte követelni az ország önrendelkezését. Így a litvánok úgy érezték (akárcsak Magyarország 1849-ben), hogy amikor ők hősi küzdelmüket vívják a szabadságért, a megszállókkal együtt a nemzetiség is az ő megrövidítésükre tör. Emellett a lengyelek gyakorta hangoztatták, hogy az önkormányzásra azért is megkülönböztetett joguk van, mert ugyanaz a szovjet erőszak csatolta őket Litvániához, ami ellen a litvánok fellázkodtak. De nézzük a tényeket.

Vilna-vidék lengyel lakosságú települései 1989. május 12-én tartották első kongresszusukat. A résztvevőkből Egyeztető Bizottságot hoztak létre, a Lengyel Autonóm Terület megalakítására. Szeptember 6-án a soleczeni Nemzeti Tanács döntött a lengyel autonóm körzet alakításáról. Ezt más, vilna-vidéki tanácsok hasonló határozatai követték. A Litván Köztársaság Legfelső Tanácsa alkotmányellenesnek nyilvánította ezeket a határozatokat.⁸⁶ Ekkor még jogos volt azzal vádolni a törekvést, hogy nem szabadon választott hatóságok kezdeményezték.

Változott a helyzet az 1990. májusi önkormányzati választások után, amikor nem történt sok változás a lengyel települések vezetésének személyi összetételében, a hatalom azonban

legitimálódott. (Nem is igen változhatott a hatóságok személyi összetétele, hiszen a kommunista értelmiségnek a kisebbség körében, különösen falun, nem volt alternatívája.) A választásokat követően Zawiszańcében (Soleczniki közelében) megkezdődött a vilna-vidéki önkormányzati képviselők második kongresszusa. A soleczniki és a vilna-vidéki körzet mindenestül képviseltette magát, valamint más, erősen lengyel arculatú körzetek lengyel települései jelentek meg. Június 1-jén megalakították azt a bizottságot, amelynek elő kellett készítenie a leendő autonóm területről szóló törvénytervezetet. A bizottság a kongresszus őszi (második) szakasza elé már a kidolgozott alapelvekkel lépett. Közben folyamatosan kísérleteztek a kormánnyal való egyeztetéssel, de június 1. után semmire nem kaptak hivatalos választ.⁸⁷ Ezt követően került sor 1991 elején a litvánok és lengyelek közötti nyilatkozatváltásra, ami egyik fél részéről sem ígért többet, mint reményeket. A litván kormány megkezdte az ország új közigazgatási rendjének kidolgozását; az hírlett, ami később igazolódott is, hogy a reform olyan körzethatárok kialakításával jár majd, amelyek feldarabolják a lengyellakta területeket.

A lengyel önkormányzati küldöttek együttes ülésének harmadik tanácskozása 1991. május 22-én Mościszkiében zajlott, több mint kétszáz küldött és számos vendég jelenlétében.⁸⁸ Megjelent *Vitautas Landsbergis* is, aki lengyel nyelven kérte a küldötteket, álljanak el szándékuktól, hogy autonóm terület alakuljon.⁸⁹ A litvánok vezetőjét a küldöttek a Kurier Wileński szerint tapssal és lelkesedéssel fogadták, de nem hallgattak rá. A találkozón három fő álláspontcsapott össze. A döntő többség a független Litvánián belüli lengyel autonóm tartomány mellett foglalt állást, amelyben szabadpiaci viszonyok uralkodnak. Az Egyeztető Bizottság vezetője, Anicet Brodawski is ezt a nézőpontot képviselte. A litván kormány ellenezte ezt a megoldást, és nem teregette ki lapjait a közigazgatási beosztás tervezetét illetően sem. Elszigetelt, de nem lényegtelen oldalt képviselt soleczniki Nemzeti Tanácsának vezetője, Czesław Wysocki azzal, hogy a szovjet rendszer megtartása mellett, Litvániából kiszakadva, a Szovjetunió belüli alakuljon a Vilna-vidék lengyel autonóm köztársasággá. (Elképzelése történelmi távlatban nem tűnt teljesen irreálisnak, hiszen a harmincas évek elején léteztek lengyel autonóm körzetek a Szovjetunióban, igaz, nem Litvániában, hanem Fehéroroszországban és Ukrajnában.⁹⁰ De a küldöttek Mościszkiében igazi önirányítást akartak, ami elég távol áll a sztálini idők megoldásától. Végül a küldöttek szinte egyhangúan egy olyan törvénytervezetet fogadtak el, amely Vilna-vidéket egy helyi Sejm irányítása alá helyezné, a lengyel és az orosz nyelvet a litván államnyelv mellett a tartomány területén hivatalosnak nyilvánítaná, bevezetné a lengyel szimbólumok használatát, és saját nemzeti ünnepein előírná a lengyel és a litván nemzeti lobogó kítűzését. A Lengyel Autonóm Tartomány lakosainak a tervezet lehetővé tenné a litván állampolgárságon kívül a lengyel vagy a szovjet állampolgárság felvételét. Ez utóbbi elképzelést a litvániai lengyel sajtó túlzásnak találta.⁹¹ A tervezet elfogadásával, majd ősztől a vilnai lengyel egyetem szervezésével kirajzolódott a kisebbség határozott álláspontja. Nemkülönben a többségé a közigazgatási tervezet nyilvánosságra hozásával. Ennek két változata élt még 1992 őszén is, de a lengyelek mindkét tervezettel elégedetlenek voltak. Azt hányták a kormányzat szemére, hogy az a Vilnai körlethez (tehát Vilna-vidékhez) csatolja magát a főváros és Ukmerge (Wilkomierz) várost, ami megtöri a terület lengyel többségi voltát. Ezzel szemben nem kapcsolja össze Vilna-vidékkel Ejszyszki és Świeściany túlnyomóan lengyel lakosságú környékét. A litván kormány azzal indokolta a tervet, hogy Ukmerge számára a két nagy város, Vilna és Kaunas közötti „beszorított” állapotában nem érdemes külön körzetet létesíteni, a főváros környékét az fejleszti leginkább, ha a közigazgatásilag is kapcsolódik a városhoz, mivel amúgy is közösek mindennapjai, Świeściany pedig túl messze van a Vilna-vidék központjától.⁹²

Lettország: türelmes többség, lojális kisebbség

A népes lengyel kisebbséggel rendelkező szovjet utódállamok közül ma egyedül Lettország nem szomszédos Lengyelországgal. Ugyanakkor talán ez az egyetlen közülük, ahol a kisebbség sorskérdései nem ébresztenek indulatokat. Az a terület, ahol az ország fekszik, a középkorban az észak-európai hatalmak vetélkedésének tárgyát képezte. Északi része 1561-től 1660-ig, déli vidékei pedig Lengyelország felosztásáig tartoztak a lengyel koronához. A ma Lettorszáiban élő lengyelek őseinek nagy része ebben az időszakban telepedett le itt. Az első világháború után jelentéktelen volt a törekvés, ami az ország egy részét be akarta olvasztani Lengyelországba. A népszámlálási adatok változásai⁹³ ugyan jelentősek, a lengyel szerveződések széles skálája⁹⁴ és a lengyel iskolák száma⁹⁵ azonban a kisebbségek bizonyos szabadságára engednek következtetni a húszas években. Lengyelországnak a lett történelmi tudatban betöltött szerepe⁹⁶ nem rossz, a lengyelek pedig szívesen emlékeznek vissza a két háború közti Lettorszáiban töltött életükre, annak ellenére, hogy a harmincas évektől erősen korlátozták korábbi jogait,⁹⁷ s a háború alatt a Németországhoz lojális lett hatóságok kiadták a lengyel menekülteket a németeknek. A háború előtt nyaranta számos lengyel alkalmi munkás talált munkát a lett mezőgazdaságban, közülük sokan (bár számuk ismeretlen), 1939 nyarán a háború miatt nem tértek vissza Lengyelországba. Ezért ma olyan lett településeken is élnek lengyelek, ahol korábban nem.⁹⁸ Velük megnövekedett a lettországi lengyelek száma, de az első szovjet, a német, majd a második szovjet megszállás idején a tömegmészárlás és a deponálás legalább ennyivel csökkentette lélekszámukat. Lettországból más szovjet tagköztársaságokkal ellentétben a háború után nem engedélyezték a lengyelek kitelepülését az anyaországba, eltekintve néhány lengyel állampolgárságát igazolni tudó személytől.⁹⁹ A korábban virágzó kisebbségi lengyel intézményrendszert felszámolták. Az utolsó lengyel iskola 1949-ben zárta be kapuit. A nyolcvanas évek végéig a lengyelek egyetlen nyilvános társadalmi találkozó helye a rigai lengyel mise volt. Ezenkívül a rigai katolikus szemináriumban lengyel szertartásra is tanítottak papokat. A lengyel nyelvű oktatás titokban folyt, legjelentősebb helyszíne Julia Ostrowska professzorasszony lakása volt.¹⁰⁰

Legnagyobb számban a két nagy lett városban, Rigában (1990-ben Kolbuszewski szerint 10 ezren, saját véleményük szerint akár 20 ezren is) és Daugavpilsben (középkori lengyel nevén Dźwińsk, németül, amit a lengyelek is gyakran használnak, Düneburg, Dyneburg) élnek lengyelek. Ez megmutatkozik a Lettországi Lengyelek Szövetségének (ZPL, nem összetévesztendő a litvániai szervezettel) 3500-as taglétszámán, amiből 1991-ben a rigai alapszervezetnek 980 tagja, volt, a daugavpilsinek pedig 940. A szervezet egyébként 1988. november 10-én alakult, és 1991-ben 10 helyi szervezete volt.¹⁰¹ Daugavpilsben 1989-ben, majd Rigában 1990-ben szerveztek lengyel nyelvű iskolai osztályt, de kevés volt a jelentkező.¹⁰²

A lettországi lengyelek öntudat szempontjából érdekes népcsoport. Nemcsak a lettektől, hanem a többi lengyeltől is - különösen a fiatalok - elkülönítik, és „lett lengyelek”-nek¹⁰³ nevezik magukat.

Az 1979-es népszámlálás szerint a lengyel nemzetiségű lettországi lakosok 33,3 %-a tartotta a lengyelt anyanyelvének, 13,7%-a a lettet, 49,4%-a az oroszot.¹⁰⁴ Ennek ellenére a lettországi lengyel lakosság egyöntetűen kiállt a lett függetlenség mellett. Ezen nemcsak a népszavazáson való lengyel részvételt kell érteni; hanem a lengyel szervezetek vezetőinek aktív megnyilvánulásait is. Közülük is kiemelkedik a fiatal lengyel politikusnő, Ita Kozakiewicz rövid pályafutása, aki azt követően, hogy 1988-ban a lengyelek vezetőjükké választották, 1990-ben bekövetkezett haláláig (a szabadon választott lett parlament elnökségének tagjaként) a lettek nemzeti hőségé is vált.¹⁰⁵

Közép- és Kelet-Európa határvidékén a keleti lengyelek az egyik legnagyobb lélekszámú kisebbség, bár arról, pontosan mennyien vannak, nincs megbízható adat. A

(kinek negyven, kinek hetven éves) szovjet fennhatóság fizikailag és szellemiekben erősen megtizedelte soraikat, ma saját újjászületésük lehetőségeit keresik. Bár sokáig Lengyelországban is „elfeledtek” róluk, ma már élénk az anyaország törekvése megsegítésükre, bár ennek a segítségnek mikéntjével a kisebbség nincs minden esetben megelégedve. Segítségre leginkább Fehéroroszország lengyelei szorulnak. Ukrajnában valamivel jobb kulturális helyzetben vannak, mint Fehéroroszországban, de Nyugat-Ukrajnában az oroszokon kívül ők a nemzeti gyűlölködés célpontjai. Nemzeti kötelékeik miatt semmilyen hátrányt nem szenvednek Lettországon. Litvániában is viszonylag elviselhető körülmények között élnek a lengyelek, itt azonban öntudatuk erősebb, s így igényeik is nagyobbak, mint más országokban. Elkezdték saját egyetemük megszervezését, és felvetődött egy litvániai lengyel autonóm tartomány kialakításának terve is, ami sok politikai feszültséget okozott.

Ha arra törekszünk, hogy térségünkben csillapodjanak a nemzeti feszültségek, a délszláv káosz és a magyar kisebbségek helyzetének rendezése után talán legfontosabb teendő a békés, de jelentős keleti lengyel kisebbségek jövőjének megnyugtató megoldása.

Jegyzetek

- 1 Legutóbb például Hanna Suchocka miniszterelnökasszony és Bronislovas Lubys kormányfő határ menti találkozója (Kossuth Rádió, Déli Krónika 1993. január 8. és Magyar Nemzet 1993. január 9.) és a lengyel-ukrán kormányfői találkozóról Szalai Attila az Új Magyarországon 1993. január 15.
- 2 *Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSSR 1939-1945*. Pod redakcją Tadeusza Walichnowskiego. Warszawa, PWN 1989.
- 3 Ennek a felfogásnak jellegzetes művészeti alkotása az utóbbi időben *Zaorski Panny i wdowy* címe filmje, ami Magyarországon egyszer került bemutatásra.
- 4 *Kurier Wileński* (továbbiakban: KW), 1991. május 30., Vitautas Landsbergis beszéde a lengyel önkormányzatok küldötteinek gyűlésén.
- 5 *Przełąd Wschodni*. Historia i współczesność Polaków na Wschodzie. Warszawa, Gebethner i Ska 1991-től.
- 6 Például a *Prze Krój* különszáma 1992 szeptemberében „Lwów i jego mieszkańcy”.
- 7 A kijelentés, illetve az ezt követő megállapítások: Hieronim Kubiak: „Polacy i Polonia w ZSRR: kwestie terminologiczne, periodyzacja, rozmieszczenie przestienne, szacunki ilościowe. (továbbiakban Kubiak) 27. In: *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*. Pod red. Kubiaka, Palecznego, Rokidkiego, Wawrzykiewiczowej. Wrocław-Warszawa-Kraków Ossolineum, Wyd. PAN, 1992. (továbbiakban P m w ZSRR.) 17-34.
- 8 Az utóbbi kifejezés (eredetiben „prostacy”) Litvánia és Fehéroroszország egyes vidékein az orosz nyelv hatására egyszerűsödött szövegződéseket használó lengyel falusi lakosság önmeghatározása. Történt arra is kísérlet, hogy ilyen kategóriát használva folytassanak népszámlálást: MW 1990/17 4. A feljegyzés szerint e népszámlálásokon szintén nemzetiségi kategóriaként szerepelt a „wiczek” kategóriája, tehát a -wicz végű vezetéknevek, leginkább a litvániai lengyelek körében használatosak, például Adam Mickiewicz, akit a litvánok Mickievičas néven saját költőjüként tisztelnek), elvileg önálló nemzetiséget alkottak. A szövegzódések elmaradása, különösen a múlt idő használatában, a délebbi lengyeleknél is jelentkezik, erre van utalás Jan Zaleski munkájában: *Polszczyzna kresów południowo-wschodnich*. In: *Studia nad polszczyzna kresowa*. II. kötet. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Ossolineum, 1983. 10./17.,19. Ugyanitt megjelent a Vilna-vidék lengyel nyelvjárási sajátosságairól is egy két háború közti, de a szerkesztők szerint ma is aktuális tanulmány: Halina Turska: *Język Polski na Wileńszczyźnie*. 15-23.
- 9 Alicja Nagórko a *P m w ZSRR*. 142.
- 10 Mikolaj Iwanow: Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w Związku Radzieckim. In: *P m w ZSRR*. 354. 139.
- 11 Iryda Grek-Pabykowska, Irena Maryniakowska: Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. In: *P m w ZSRR*. 150.
- 12 Megtalálható többek közt *P m w ZSRR*. 31.
- 13 *Prze Krój* 1992. szept. 6., 2.
- 14 Kubiak 27-33.
- 15 Uo. 23-24.
- 16 Uo. 30. Ezt az adatot alkalmazza Kubiak számításainál. Eszerint Litvániából 170,8, Fehéroroszországból 212, Ukrajnából 784,5 ezer embert telepítettek Lengyelországba. Jan Czemiakiewicz 1987-ben megjelent könyvében, amely részletesen mutatja be a repatriációt (*Repatriacja ludności polskiej z ZSRR 1944-1948*).

- PWN Warszawa 1987, összesítő táblázat az 54. oldalon) 1948 végéig összesen 1 517 983 az áttelepítettek és áttelepültek száma.
- 17 Kubiak 31.
- 18 Atlasz narodov mira. Moszkva, 1964. 158.
- 19 Az áttelepítettek nyugat-lengyelországi letelepedéséről: Jan Czemiakiewicz i.m. 176-210. Szokolay Katalin megjegyzése: az elvileg 1949-ben lezárult áttelepítések, mint maga is tapasztalta, az ötvenes évek elején is tovább folytak. Ezt a lengyel-szovjet megállapodások nagyon pontosan rögzítették. Ezek a későbbi megállapodások ma azonban még nem ismertek, remélhetőleg előbb-utóbb nyilvánosságra kerülnek.
- 20 Az áttelepedés éreztette hatását az összekevert ország kulturális életében. Erről többek közt: Zofia Kurzowa: *Elementy kresowe w języku powieściu powojennej*. Warszawa, 1975.
- 21 Ez a lengyelországi német szervezetek feltételezése, lengyel értelmiségi körök inkább félmillióra becsülik a németek számát, ami így is sokkal több, mintamennyiről eddig tudni lehetett. A valóságban nehéz megállapítani igazi számukat, hiszen Sziléziában számos ember úgynevezett „sziléziai” (a lengyelek szerint Ślązak, a németek szerint „Wasserdeutsch”, azaz aszerint tartja magát lengyelnek vagy németnek, hogy éppen merről fúj a szél de öntudata elsősorban a vidékhez kötődik, ahol lakik. A sziléziaiak lengyel öntudatának nem tett jót, hogy a keletről közénk telepített (repatriáns) lengyelek gyakorta lenézték őket mondván, hogy a sziléziaiak nem is igazi lengyelek - mondta el 1993. április 22-i, budapesti előadásában Henryk Batowski professzor.
- 22 Vö. Aleksandra Niemczykowa első felszólalása az 1991. május 4-én Oboryban (Lengyelország) rendezett lengyel-litván értelmiségi találkozón: „Vilna kérdése nemcsak Vilmát érinti, hanem Ilyvót és más városokat is. És érint minket, lengyeleket is, hitelünket és érettségünket amellyel Európába kell lépünk. Ha elvárjuk, hogy lengyelnek ismerjék el Szczecint, Gdańskot Wrocławot, nem támaszthatunk mi sem igényt Litvánia területére került városokra” (*Więź* 1991/10 34-35.) Második felszólalásában a litvániai lengyel kisebbség „neveletlen” viselkedése miatt neheztelt.
- 23 Csehszlovákia szétesése el&t az Együttélés Politikai Mozgalomnak jelentős résztvevői voltak Szilézia Csehországhoz került részei lengyeliségének képviselői. Az ő ténykedésük az Együttélésben szintén érdekes adalék lenne a „határon túli lengyelek” történetének megismerésében.
- 24 Urszula Kaczmarek: Panorama organizacji Polskich na terenie Związku Radzieckiego. In: *P m w ZSRR*. 45-52/50
- 25 *P m w ZSRR*. 95. (Szumski)
- 26 Uo. 99.
- 27 Erre utal például Zofia Boradyn, egy fehéroroszországi lengyel közösség vezetőjének nyilatkozata *Prze Krój* 1992. szeptember 6. 6.
- 28 Uo. Jan Zacharzewski (ZPL, Litvánia) nyilatkozata.
- 29 Így hívják a nemzeti alapon szerveződő litván népfrontot, amely az első autonóm politikai szerveződés volt Litvániában, és a nemzeti függetlenség legendás harcosává vált.
- 30 Említi Aleksandra Niemczykowa idézett obory-i felszólalásában.
- 31 *Więź* 1991/10. 28-51. A vita a már említett Oboryban folyó konferencián zajlott 1991. május 4-én, tehát mintegy 3 hónappal Litvánia állami függetlenségének elnyerése előtt.
- 32 *Magazyn Wileński* (továbbiakban: MW) 1992/1. A litvániai lengyelek Lengyelország politikája miatti elkeseredettségét legjobban ez a mondat foglalja össze: A lengyelországiak „a litvániai lengyel közösségről beszélnek, annak nevében lépnek fel, mert a résztvevők között nem találkozunk a kisebbség egyetlen képviselőjével sem.” A legkeserűbben Aleksandra Niemczykowa már említett második felszólalását vették tudomásul, ki egyebek között ezt mondta: „Évszázadok óta ott élő kisebbségről van szó, amely azonban politikailag éretlen ahhoz, hogy megértse, Litvániában lakva elsősorban lojálisagnak kell lennie...” *Więź* 1991/10. 40.) A MW más kitételeket is idéz a kisebbség éretlenségéről. Nem idézi viszont azt a mondatot, amiben A. N. a kisebbség bűnéül rója fel annak egy ekkoriban igen jellemző fájdalmát: „Amikor lengyel parlamenti képviselők Litvániába utaznak, a litvániai lengyelek egyből amiatt neheztelnek, hogy a lengyel képviselő a litván parlamentben miért olyan beszédet mondott, amilyent, miért nem valami mást.” Aleksandra Niemczykowa érthetően félreértésén kívül erősen támadja a MW reagálása Jercy Marek Nowakowski: Litvánia - erkölcsi vagy politikai probléma? című cikkét ugyanebből a *Więź* számból (52-57), amelyben pedig a szerző igen határozottan amellell áll ki, hogy Lengyelország nem rendelheti a litván lengyel viszonyok alá a kisebbségi kérdés megnyugtató rendezését. A cikk egyébként annál is érdekesebb, mert Nowakowski már ekkor rávilágít (pedig ekkor a lengyelországi és más európai értelmiségiek többsége ennek veszélyét elhanyagolta), hogy Litvánia demokratikus fejlődésében komoly korlát lesz, hogy mindössze két jelentős politikai erő létezik: a Brazauskas-féle utódkommunista párt és a sovinizmusba hajló nacionalisták.
- 33 *Tygodnik Powszechny* 1993. január 24. 2.
- 34 Krzysztof Szumski: Tezy to założen i kierunków polskich działań państwowych wobec mniejszości polskich i Polonii w ZSRR (továbbiakban: Szumski). In: *P m w ZSRR*. 95-99.

- 35 Például a Lódzi Tudományos Társaság Nyelvi Bizottsága Tanulmányában megjelent cikkek. S. Hrabec: O polskiej gwarze wsi Duliby w b. powiecie buczackim. In: *Rozprawki Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, Łódź, 1955. 3. kötet 31-76. Vagy: K. Rejna: *Gwara Milna* uo. 1956. 4. kötet 5-14. Vagy: M. Lesiów: *System fonetyczny gwary hutnieńskiej* (Huty Starej) uo. 1957. 5. kötet 131-153. Vagy később, a nyolcvanas években: Zofia Kurzowa: Język polski w ZSRR. Historia, stan obecny, potrzeby badacze. In: *Przegląd Polonijny* 1983/1 17-38.
- 36 Józef Myśliński: Prasa w języku polskim na Litwie radzieckiej 1940-1966. (n: *Rocznik Czasopismnictwa Polskiego* 1968/II. 198 219.
- 37 Például Krzysztof Woźniakowski: Współczesny teatr polski amatorski w ZSRR. In: *Pamiętnik Teatralny* 1981/1-IL139-160.
- 38 Władysław Miodunka: O koncepcję badań nad mniejszościami polskimi i Plonią w Związku Radzieckim. In: *P m w ZSRR*. 87-940./88. A csoport szervezője a szerző volt. Valamivel részletesebben emlékezik a nyolcvanas évek elején kezdett kutatásokra Zofia Kurzowa (*P m w ZSRR*. 130-131.). A kutatás eredményei 33 tanulmányban jelentek meg, jórészt már a hadiállapot bevezetése után. A nyolcvanas években végzett tudományos munka legnagyobb eredménye a *Studia nad polszczyzną kresowa* sorozat, nyolc kötete folyamatosan jelent meg 1982-től 1990-ig.
- 39 Pabyskowska-Maryniakowska: *P m w ZSRR*. 149.
- 40 Julian Siedlecki: *Losy Polaków w Związku Radzieckim* 1939-86. Warszawa 1990. (Továbbiakban: Siedlecki). A könyv korábban Angliában is megjelent: London 1987.
- 41 *P m w ZSRR*.
- 42 *Polszkije govorü v SZSZSZR*. Minsk 1973. Az első kötetben Wereniczék 1967-69-ben feldolgozott anyagai vannak, a másodikban 1969-71 anyagai. 1978-ban Zofia Kurzowa vetette fel a fennmaradt anyagok kiadásának szükségességét. Erről 1979-ben sikerült megkötni a lengyel-szovjet egyezményt, aminek eredményeként 1982-től kiadásra került a már említett és idézett *Studia nad polszczyzną kresową* (Tanulmányok a keleti végek lengyel nyelvéről).
- 43 *P m w ZSRR*. 33.
- 44 Siedlecki 285.
- 45 Uo. 288.
- 46 Itt Siedlecki egy 1956-ban Lengyelországba majd onnan nyugatra kivándorolt, meg nem nevezett fehéroroszországi lengyel beszámolóját idézi.
- 47 Zofia Kurzowa a krakkói 1990-es konferencián: *P m w ZSRR*. 128.
- 48 Iryda Grek Pabysowa-Irena Maryniakowska: *P m w ZSRR*. 151.
- 49 Irena Maryniakowska: Związki gwar polskich Wileńszczyzny z gwarami na terenie Polski. In: *P m w ZSRR*. 154.
- 50 Uo. 287-288.
- 51 Uo. 90.
- 52 *Przegląd Wschodni* 1991/I. 213.
- 53 Jacek Kolbuszewski: Polacy na Lotwie (továbbiakban Kolbuszewski) In: *P m w ZSRR*. 331--350/349. A három, Lengyelországgal szomszédos országban azért is különösen nagy az asszimilációs készség, mert a háború alatt és után kitelepítettek között (különösen Litvániában) messze arányszámukon felül szerepeltek az értelmiségiek. Erre a tényre Zofia Kurzowa Czerniakiewicz könyvére hivatkozva hívta fel a figyelmet a már említett 1990-es konferencián (*P m w ZSRR*. 127)
- 54 Siedlecki 211-212.
- 55 Most jelent meg magyarul is egy mai lengyel költőnek, Adam Zagajewskinek, aki maga is Ilyvóban (Lembergben) született, szülővárosáról írott verse: Lembergbe menni. Ford. Halasi Zoltán. In: *2000*, 1993. március.
- 56 Vitatott hogyan érdemes Kelet-Galícia fővárosát nevezni a magyar szakirodalomban. Ha vagy a lengyel Lwów vagy az ukrán Lviv elnevezést használnánk, állást foglalnánk egy történelmi-érzelmi vitában, s e két elnevezésnek hagyományai sincsenek a magyar nyelvben. A szovjet-rendszerűen hazánkban is az orosz Lvov elnevezés terjedt el, ezért nem lenne jó ezt a megszokást erősíteni. Marad a város régi középkori magyar neve, Ilyvó és német neve, Lemberg, ami a monarchia idejében épült be a magyarköztudatba. Magam mégis annak a híve vagyok, hogy ne hagyjuk feledésbe menni egy, a magyar történelemben is fontos szerepet játszó város eredeti magyar nevét. A továbbiakban tehát: Ilyvó.
- 57 *Új Magyarország* 1993. január 15.
- 58 Siedlecki, az 1946 utáni ukrainai helyzetre vonatkozó részben.
- 59 *Prze Krój* 1992. szeptember 6. 6. Jan Strojek atya nyilatkozata.
- 60 A teljes birodalom területén élő katolikus egyházzal foglalkozik a *P m w ZSRR* vallási kérdésekre vonatkozó fejezete. Az írás a kérdéskör teljes irodalmát és szűkösen rendelkezésre álló forrásanyagát tekinti át az első világháborúig visszamenően, és igen részletes bibliográfiát közöl. Romara Dzwonkowski: Stan

- badań nad historią kosciola i życiem religijnym katolików obrządku lacińskiego w ZSRR (1917-1990). In: *P m w ZSRR*. 103-118.
- 61 *Przegląd Wschodni* 1991/I. 212-213.
- 62 Régóta találgatás kérdése, miért éppen a legforróbb lengyel nemzeti nosztalgia vidékén nem próbálta Sztálin birodalma mindörökre megsemmisíteni a lengyeleket? Valószínűnek tűnik az a feltételezés, hogy Moszkva ügyesen mérte föl: Litvánia a birodalom egyik legkönnyebben fellázadó országa, ezért itt érdemes egy erős kisebbséget megőrizni, hogy a nemzeti alapon lázadó ország kétfrontos politikával gyengítse önmagát. Ez persze semmivel sem csökkenti az esetleges manipuláció céljából életben hagyott kisebbség mai megmaradási igényeinek jogosságát.
- 63 *Przegląd Wschodni* 214-216.
- 64 Ennek a sokszínű kultúrának utolsó pillanatát örökíti meg többek közt Konwicki: *Kronika wypadków miłosnych* regénye és Wajda azonos című filmje. Ez a kultúra nélkülözhetetlen eleme Miłosz írásainak is. Lengyel jegyzeteiben Eckhardt professzor is kitér a vilnai zsidóságra, mint a város jellemző színteljára (lásd később).
- 65 Vilna város és a Vilna-vidék első világháború utáni gazdacseréiről magyarul is olvashatunk egy szinte egykorú összefoglalót: Gratz Gusztáv: Lengyelország és Litvánia. In: *Magyar Szemle* 1928/1. 10-15. Gratz a Vilna-vidéket azért tekinti kiemelten fontos területnek, mert lévén, hogy ekkor Lengyelországhoz tartozik, elvágja egymástól a Szovjetuniót és (a Lengyelországgal szemben Németországhoz húzó) Litvániát, tehát akadályoz egy esetleges német-szovjet együttműködést. Hasonlóan látja ezt egyébként' Dmowski is visszaemlékezésében (Roman Dmowski: *Polityka polska i odbuowania państwa*. Warszawa, 1987. 2. kötet 175.). Eckhardt Sándor ezzel szemben Vilnát „a litvánok és a poroszok közé beékelt lengyelség bástyájának tekinti”, ami azt jelenti, hogy vagy nem volt tisztában a Vilna-vidék földrajzi elhelyezkedésével vagy egyszerűen sajtóhiba történt, s orosz helyett porosz jelent meg a *Magyar Szemle* 1929. III. 368. oldalán. A fontosabb események a következők: 1919. április: a németek kiűrik a területet, bevonul a lengyel hadsereg. 1920. július 12.: a szovjet-orosz-litván egyezményben Moszkva Litvánia részének ismeri el Vilnát. Október 7.: a Népszövetség közvetítésével létrejön a suwałki egyezmény, amely a lengyel-litván demarkációs vonalat úgy húzza meg, hogy Vilna litván ellenőrzés alá essen. Október 9-én a lengyel seregek újra bevonulnak Vilnába. 1921. március 18.: a rigai szerződésben Moszkva semlegesnek nyilvánítja magát a Vilna-vidék hovatartozása kérdésében, ami azonos a terület átengedésével Lengyelországnak. Ezután minden kapcsolat megszakad Lengyelország és Litvánia között. A helyzet enyhítésére a Népszövetség népszavazást javasolt, de azt Litvánia nem fogadja el. 1922. év eleje: választások a Vilim-vidéken. Február 20-án a megválasztott vilna-vidéki népképviselő kimondja csatlakozását Lengyelországhoz.
- 66 Alicja Basta: *Zamęt pod Ostrą Bramą*. Warszawa, Almapress 1991.
- 67 *Czerwony Sztandar* 1985/5.
- 68 Alicja Nagórko a *P m w ZSRR*. 141. Hozzáteszi ehhez, hogy természetesen ez csak részeredmény, mert az igazán fontos helyi híreket ezután is a vilnai tévé közvetítette.
- 69 Érdekesség, hogy Lettországból ebben az időszakban kezdték meg a lengyel iskolahálózat végleges felszámolását.
- 70 Siedlecki a háború utáni litvániai állapotokra vonatkozó részben.
- 71 *MW* 1990/17. 4.
- 72 Uo. 1.
- 73 Uo. 4.
- 74 Az egyetem 1929-ben ünnepelte fennállásának 350. évfordulóját (ekkor Vilna Lengyelországhoz tartozott). Eckhardt Sándor beszámolója szerint az ünnepségre egyetlen külföldi küldöttséget hívtak, a magyarokat (tekintettel a névadó király nemzetiségére), mégis megjelent egy cseh küldöttség is. Eckhardt Sándor: Lengyel jegyzetek. In: *Magyar Szemle* 1929. III. 366-369. Vilnában 1921 óta igen erős magyarbarát egyesületműködött Marian Zdziechowski történész vezetésével, amely a magyar irredenta törekvések támogatását tekintette fő céljának (367).
Az egyetemet a szovjet kultúrtörténetírás is említi: már századokkal ezelőtt is kiváló ukránok tanultak falai között, és a burzsoá Lengyelország nem engedett litván befolyást az akkori Báthori István Egyetemre. Ennél több szó nem esett az egyetem lengyel és magyar múltjáról. Alicja Basa: *Zamęt pod Ostą Bramą*. Warszawa 1991. 11-12.
- 75 *MW* 1992/2. 2-3.
- 76 *MW* 1992/8. 5.
- 77 *MW* 1992/11-12 17.
- 78 *KW* 1992. szeptember 25.4.
- 79 *Memorandum o sytuacji Polaków na Litwie*. In: *MW* 1990/17. 3-6.
- 80 Kolbuszewski 348.
- 81 *KW* 1991. május 29. 3.
- 82 *MW* 1992/2.1-8.

- 83 Uo. 3.
 84 Uo. 4.
 85 *MW* 1992/2. 4.
 86 *MW* 1990/17. 5.
 87 *KW* 1991. május 29. 3.
 88 Az ülésről részletes tudósítás: *KW* 1991. május 29. 3-4.
 89 *KW* 1991. május 30. 1.
 90 Marek Sobczyński: Polska autonomia Narodowosciowa w ZSRR. In: *P m w ZSRR*. 53-60.
 91 *KW* 1991. május 29. 4. az értékelésben.
 92 *KW* 1992. szeptember 9.
 93 A cári Oroszország adatai szerint Letgáliában 1897-ben 68 ezer, 1909-ben 77 ezer lengyel lakott. A korabeli lett adatok szerint Lettországbán 1920-ban 42 ezer, 1930-ban 60 ezer lengyel lakott. (1959 1970, 1979, 1989 szovjet adatait ld. 4. oldal.)
 94 Kolbuszewski 1990. decemberi krakkói konferencián 9 sajtóorgánum (egy jelentős, a Nasze Zycie) és 11 két háború közti szervezet nevét sorolta fel. Közülük a Lettországi Lengyelek Szövetsége több kisebb szervezetet tömörített, és kiterjedt gazdasági hálózattal bírt.
 95 lengyel iskolák a két háború közötti Lettországbán:

	Általános iskola	tanuló	közé iskola	tanuló
1919	17	?	0	0
1922	34	5665	3	272
1929	36	4570	3	323
1933	35	4636	3	293
1938	16	2129	2	179

- 96 Az első világháború után a lettek féltek, hogy Lengyelország etnikai alapon területi igényeket fog támasztani, mégis elfogadták a lengyelek hadi segítségét a Lettország bekebelezésére érvezett szovjet csapatokkal szemben. De Rydz-Śmigły hadserege, miután a vörösöket eltávolította Letgáliából és Daugavpils környékéről, átengedte a megvédett területet a lett hatóságoknak. Azóta Daugavpils lakossága minden év augusztusában, a „visztulai csoda” évfordulóján ünnepi istentisztelet keretében koszorúzta meg a szomszéd nemzetért életüket adott lengyel katonák sírját. Erről: Jerzy Byczkowski: *Z dziejów Polaków na Łotwie w XX. wieku*. In: *P m w ZSRR*. 351-361/353.
 97 Korlátozások először 1929-ben, a Lettországbán is érvényesülő gazdasági válság hatására léptek fel, azonban 1932-től újra megszűntek. A „májusi fordulat”, tehát Karlis Ulmanis 1934. május 15/16. éjszakáján történt hatalomátvétele után ismét sokat romlott a helyzet. Ulmanis ugyan retorikájában a lengyel barátságot hangsúlyozta, de másik jelszava a lettarcú Lettország volt, amit igyekezett meg is valósítani.
 98 Kolbuszewski 332., 339.
 99 Uo. 347.
 100 Uo. 348.
 101 *Przeгляд Wschodni* 1991/I. füzet 211.
 102 Kolbuszewski 349.
 103 Uo. 332.
 104 Uo. 338.
 105 Uo. 349. Róla emlékeznek meg részletesebben: Maria Szymańska, Janina Głowecka: In memoriam Ita Kozakiewicz (3. VII. 1955 -28. X. 1990) In: *Przeгляд Wschodni* 1991/I. füzet 217.

ÁDÁM SZESZTAY

POLISH MINORITIES IN THE SOVIET UNION'S SUCCESSOR STATES

The author discusses the fate of the sizable Polish minorities that live in the states formerly belonging to the Soviet Union, namely the Ukraine and White Russia, as well as the western border states (Lithuania and Latvia). It is particularly in the countries that most recently became independent that the Polish minority issue has grown into a significant topic, one which greatly affects these countries' domestic and foreign policies, as well as their relationship with Poland. The study intensively examines the “eastern Polish

periphery's" social, cultural, linguistic and religious situation. Furthermore, it sheds light on how Poland handles its responsibility towards its minorities living abroad.